

ban logikus rendszert képező, boldogulással kapcsolatos elképzelések ütköztetése egyik oldal javára sem billenti el a mérleget: a szereplők világszemlélete kellő rugalmasság hiányában rögeszmévé és a személyiség kiteljesülésének akadályává válik. Ennek következtében életútjuk alakulását nem csak a politikai rendszer, hanem saját személyiségük korlátai is megnehezítik.

Az *M. L., a gyilkos* című kötet fikció és valóság határán ingadozva, a szerzőre jellemző keserű humorral és iróniával eleveníti fel a szocializmus időszakát, és a szereplők gondolatain keresztül, többféle alternatíva felmutatásával annak újragondolására készlet. (*Kalligram*)

FARKAS ZSUZSANNA

Változatok barátságra

GYÖRE BALÁZS: BARÁTAIM, AKIK BESÚGÓIM IS VOLTAK

Nehéz olyan világban élni, amelyben időről időre addig megrendíthetetlennek hitt érvényességekről, értékekről derül ki, hogy hazugság volt az egész. Vagy legalábbis a fele. Az igazság valahol másutt van. Aztán megint másutt. Aztán meg az derül ki, hogy a dolgok így is, meg úgy is lehetnek. Hogy az, amit gyermeki bizalommal valóságnak nevezünk, és életstratégiákat építünk rá, egyszer csak átbecsúzik saját magán, és minden a feje tetejére áll. Ami ilyenkor veszendőbe megy, az nem más, mint amit Francis Fukuyama a társadalom alapvető összekötő elemének tart: a bizalom. Bizalom egymásban, az életünket elvileg segítő intézményekben, a minket körülvevő világban, emberekben, barátokban, jelenben, jövőben, múltban. Ha ez a bizalom sérül, akkor szétporlik az élet fundamentuma, és csődöt mondanak az addig működő életstratégiák. Buddhista szerzetesnek vagy mélységesen hívő embernek kell lenni ahhoz, hogy valakit ne rendítsenek meg ezek a változások. A 20-21. századi Magyarországon azonban meglehetősen kisebbségben vannak azok az emberek, akik olyan erős kapcsolatban lennének valamilyen transzcendenciával, hogy különösebb megrázkódtatás, krízis nélkül viselnének el veszteségeket, csalódásokat. Ilyeneket pedig bőven tartogattak az elmúlt évtizedek, az elmúlt évszázad elejéig visszanyúlóan. Lehet válogatni a gusztustalanabbnál gusztustalanabb jelenségek között – utólag, persze. Aki akkor élt, benne élt, az nem nagyon válogathatott, viszont az aktuális rendszer egészen biztos, hogy valamilyen módon befurakodott az életébe, és sebeket ejtett rajta. Testén vagy lelkén, vagy mindkettőn – sérülések nélkül nem lehetett megúszni. Ma sem lehet megúszni, hiszen a lezáratlan, feltáratlan, kibeszéletlen múlt velünk él, és ahol a múlt nem rendezett, megvitatott, megbocsátott ügy, ott bármikor utánunk nyúlhatnak és foglyul ejthetnek váratlanul felbukkanó csontvázak. Addig a mindennapi élet olyan, mint egy thriller; mintha egy szellemkastélyban élnénk, kísértetek között. (A különbség az, hogy ebből nem lesz nagy filmbevetel, viszont rámehet a bőrünk.)

Az ügynökakták, a velünk élő egykori ügynökök, a hajdani megfigyelések a mai magyar társadalom efféle kísértetei. S mivel évtizedes huzavonák után még

egyik törvényhozó hatalom sem volt olyan bátor, hogy annak minden következményével együtt vállalták volna azt, hogy nyilvánosságra hozzák az egykori ügynökök személyét, ezért időről időre valahogyan „lebukik” valaki. Minden egyes lebukás újabb adalék az ügynökdiskurzushoz, újra fellángol a vita és az indulatok – aztán ismét nem történik semmi. Csak éppen az érintettekkel fordul ki a sarkából a föld. Az eddig napvilágra került esetek s a körülöttük kibontakozó diskurzus bizonyítják, hogy a magyar társadalom egyik neuralgikus pontjáról van szó. Ha kiderül valakiről, hogy ügynök volt, az mélységesen felkavarja a családtagokat, kollégákat, barátokat – akik adott esetben az ügynök jelentéseinek tárgyai is voltak. Ilyenkor újra felizzik a vita az ügynöklisták nyilvánosságra hozásáról – aztán ezt a lépést az aktuális hatalom ezért vagy azért mégsem teszi meg, kiszolgáltatva ezzel a társadalmat az újabb és újabb traumatizálódás lehetőségének.

Most már mondhatjuk azt, hogy a kortárs irodalomban (és irodalmi életben) is felbukkan időről időre ez a téma. És akkor üt, mégpedig nagyot. Elég csak Tar Sándor ügyére gondolnunk, vagy Esterházy Péter *Javított kiadás* című könyvére. Az utóbbinak a címe mindennél pontosabban jellemzi azt a történelmi szituációt, amelyben mindaddig sokan találhatják magukat, amíg a listák nem nyilvánosak. Mert ebben a szituációban az érintettek módosítani kényszerülnek azt a képet, amit barátaikról, kollégáikról, esetleg családtagjaikról alkottak maguknak, és egy új narratívát kénytelenek alkotni (javítani az addigi változatot). Vagy éppen azt konstatálni, hogy ez már sosem fog maradéktalanul sikerülni; ez a narratíva már sohasem lesz a klasszikus „nagy elbeszélés”, sohasem lesz „kerek”, valami kimondhatatlan, valami alapvető veszteség, valami roncsoltság mindig ott lesz benne.

Györe Balázs könyve, a *Barátaim, akik besűgőim is voltak*, ezt a tapasztalatot igyekszik feldolgozni. Oly módon, hogy mintegy maga a szöveg is hasonul az élményhez: töredékes, többszölamú, hol monomániásan ismétel bizonyos tényeket, hol pedig kihagy. Hol az irodalomtörténész hangján szólal meg, hol belső monológot olvashatunk, hol pedig belügyminisztériumi aktákat. Álmodok ékelődnek a szövegbe, versek, levelek, idézetek, emlékezetfoszlányok, elmélkedések. Összevissza van minden, ahogyan az életben, és hiábavaló próbálkozás rendet csinálni. (Ahogy az életben.) Annál is inkább, mert a fikció is keveredik a valósággal. A ténytudóságot a kimásolt dokumentumok erősítik, valamint az, hogy minden szereplő a saját nevének szerepel. Egyrészt ironikus, másrészt hátborzongató játék ez: a BM minden ügynöknek és megfigyelt személynek fedőnevet adott, vagyis életük valóságának a feltárása, idegen embereknek való kiszolgáltatása álneveken történt. Mintha átnevezték volna az egész, a megfigyelésük alatt álló világot, Magyarországot, s ezzel egy párhuzamos valóságot teremtettek volna. A névadás aktusa mindig a hatalom aktusa, aki a névvel a saját törvényeit kényszeríti rá a világra. A fedőnevek használata azt jelzi, hogy a hatalom számára nem szent az egyéni identitás, hanem tetszése szerint konstruálja újjá. Ezt az agresszív gyakorlatot próbálja közömbösíteni az a szerzői gesztus, mely meghagyja a szereplők saját neveit, vagyis mintegy visszaharcolja, visszaírja a szereplők identitását, személyiségét és egyéniségét a hatalomtól. Ritka és merész húzás ez, kevés író szokott élni ezzel a lehetőséggel, legalábbis míg szereplői élnek. A szöveg tehát ide-oda cikázik a regiszterek között; megidézi és eltolja magától a BM igazságát, s vele szemben a

saját igazságát, egy élet igazságát igyekszik affirmálni. De már az sem sikerül maradéktalanul. A saját élet igazságába és narratívájába már kitörölhetetlenül belemaródott a „szervek” párhuzamos valósága, és már nem lehet úgy olvasni, úgy emlékezni, mintha nem történt volna semmi. Megindul a feldolgozás munkája, mely újra meg újra megmunkálja a rendelkezésre álló nyersanyagot: magát az életet.

Nincs is annál veszélyesebb egy diktatórikus rendszer számára, mint amikor pár lelkes és tehetséges fiatal saját lapot akar kiadni. Márpedig a lelkes és tehetséges fiatalokat szerte a világon az jellemzi, hogy nem elégednek meg az adott formákkal és fórumokkal, hanem meg akarják teremteni a sajátjaikat. S mivel minden rendszerben, mindenkor vannak ilyen fiatalok, ezért a „probléma” nem kiiktatható, még a belügyi szervek manőverei ellenére sem. Jelen esetben egy irodalmi folyóirat alapításának az ötlete tette gyanússá az állambiztonságiak számára Györe Balázst és akkori feleségét, Csillag Veronikát. A hetvenes évek végén járunk, a helyszín Budapest, egy már puhuló, de még mindig kicsinyes és arrogáns diktatúrában. Ahol gyanús az autonóm, „civil” kezdeményezés, gyanús az emberek ellenőrizetlen csoportosulása, és főleg gyanús az irodalom. Ennek a lapalapítási kezdeményezésnek lett a következménye a házaspár megfigyelése. A lapból amúgy nem lett semmi, a két embert azonban évekig szemmel tartotta a BM. Vagyis nem csak a szervek, hanem az általuk beszervezett barátok is. Vagyis mégis csak a BM. Vagyis... inntől kezdve már kibogozhatatlanok a szálak: melyik gesztus tartozik az őszinte barátsághoz és melyik a hivatalhoz. A rendszer a barátokon keresztül befurakodik az emlékező legintimebb szféráiba.

Andor Csaba, az ügynökbarát egyes szám első személyben szólal meg a szövegben, ahogyan maga a narrátor is. Helyenként olykor nem is tudja elsőre eldönteni az olvasó, hogy éppen ki beszél. Ez a narrátori fogás ugyanakkor a grammatika szintjén egyfajta azonosulást jelez a két személy között. Ő = én és én = ő. Én = ő, a barát, és én = ő, az ügynök. Ez a grammatikai hasonulás ugyanakkor mintha a megérteni akarás gesztusa is lenne. A másikat megérteni pedig létszükséglet ebben a helyzetben. A másik megértése egyszersmind önvédelem; a saját én, a saját személyiség, a saját emlékek és érzelmek rekonstrukciója és megmenekítése a gonosztól. Hiszen az a Másik, akiben az ének bizodalma van, az egy kicsit az én is. A narrátor megpróbálja behelyezni magát barátja helyzetébe, lehetséges forgatókönyveket, élethelyzeteket próbálgat – vajon mikor mit érezhetett, gondolhatott a másik. Például: „Számolom a napokat. 1977 novembere óta több mint tízezer nap telt el. Hála a joggyakorlatoknak, napjában csak kétszer-háromszor jutott eszembe mindaz, ami akkor és azután történt. Összesen tehát húsz-harmincezerszer. Egy normális ember ebbe biztosan régen beleőrült volna. Sohasem voltam normális, ezért nem örültem bele” (40.). Vagy az a rész, amikor az ügynök-barát elmondja a feleségének az egész történetet. Vagy amikor felidéződik a Charta '77 aláírásának története. Az én megpróbálja *ebből* a szempontból rekonstruálni az egykor történeteket, és a barát szemüvegén keresztül nézni a dolgokat, az ő egykori helyzetéből kiindulva fontolóra venni a cselekvési lehetőségeket. Kiderül például, miért sértette meg Verát: hogy ezek után ne tudja teljesíteni a BM azon kérését, hogy kérje kölcsön Györeék írógépét.

Az ősbűn megtörténte és kiderülése után az ének két lehetősége van: a Másikat vagy megpróbálja lehasítani magáról, és megtagadni vagy pedig – ez a nehezebb út – megérteni és megbocsátani. Ahogyan Györe Balázs egy vele készült interjúban mondta: „A barátság sokkal jobban érdekkel, mint a besűgás.” (*Élet és Irodalom*, 2012. július 20.) Ennek megfelelően a szöveg legalapvetőbb rétege talán nem is maga a besűgás, hanem ezen innen és túl maga a barátság. Besűgás előtt, közben, után. Mintha kanti módon lenne feltéve a kérdés: mi a barátság és hogyan lehetséges? Ki a barát? Meddig érvényes a barátság, és mi van érvényességen innen és túl? A könyv (alcíme szerint: regény, dokumentum) mintha a barátság személyre szabott enciklopédiája is lenne. Afféle eposzi kellékként jelenik meg bizonyos nevek után a „barátom” titulus. X.Y. barátom ekkor meg ekkor ezt meg ezt csinálta, ezt meg ezt mondta stb. Mintha a barátság lehetséges megnyilvánulási formáinak végtelen gazdagsága érdekelné a szerzőt, és ezeket igyekezne aprólékos gondokkal feltárni és rögzíteni. De ebben egyszersmind már benne van a csalódás, a megrendült bizalom fájdalma és melankóliája is. Ahogyan a szerző mondja a már idézett interjúban: „Én eddig a barátságot könnyebben tudtam feldolgozni, mint a szerelmet. De most visszamenőleg a múlt rendszer, a belügy, az ügynökök elvették számomra a barátság jelentését, érzelmi töltését. Nemigen tudnék már egy könyvet úgy dedikálni, hogy: barátsággal.”

De a szerelem sem mellékes. Nem csak érzelmileg nem mellékes, hanem hatóságilag sem. Elvégre a házaspár mindkét tagját megfigyelés alatt tartották. A jegyzőkönyv egyértelműen fogalmaz: „Alapítók fn. csoport-dosszié alapján bizalmas nyomozást folytattunk Györe Balázs és Csillag Veronika ellen” (103.). Nem a két nevezett személy *után* folytatnak nyomozást, hanem *ellen*. Vagyis maga a nyomozás ténye eleve bűnősként tekint rájuk, szó sincs az ártatlanság vélelméről – kaffkai világ ez. A feleség fedőneve „Anna” és oldalakon keresztül olvashatunk jelentéseket arról, hogy mikor kelt fel, hová ment, kikkel találkozott, milyen ruhát viselt, milyen buszokra szállt fel. Minden bizonnyal állambiztonsági kérdés, hogy „Anna” 1978. december 5-én 14:28-kor „fehér prémszegélyes csuklyás irhakabátban, fekete szoknyában, fekete csizmában, vállán táskával, kezében nylon szatyorral kijött a lakóépületből” (54.). A rendszer fenntartja magának a jogot a lány viselkedésének, életvitelének és jellemének erkölcsi megítélésére: nincsenek értelmes céljai, barátságai, szerelmei felszínesek, depresszióra hajlamos és sok szeszes italt fogyaszt. Továbbá disszidálni akar, mert egy szabadabb világra vágyik. Vagyis úgy él, ahogyan a korabeli értelmiségi réteg, amely előtt a mondás szerint két út állt: az egyik az alkoholizmus, a másik lehetetlen. Ezzel együtt is Veronika fontos, nagyon fontos ember a szerző életében: „Szeretem Verát, talán már nem is úgy, ahogyan az illendőség kívánná, ahogyan 25 évvel ezelőtt, jó barátként szerettem őt, inkább úgy, ahogyan 29 éve” (37.). Vagyis vékony a határ barátság és szerelem között – de a barátság a stabilabb kapcsolat.

Fontos viszonyítási pont továbbá Otlík. Nem rendkívüli eset ez természetesen, hiszen a huszadik századi magyar irodalom számára az *Iskola a batáron* szerzője a kulcsfigurák egyike. Az sem ritka, hogy vendégszövegekben, utalásokban jelennek meg otlíki textusok egy-egy szerzőnél. Györe azonban úgy kezeli az íróhoz való viszonyát is, mint általában a barátokhoz való viszonyát: nagyon mély és in-

tenzíven megélt elköteleződésről van szó; „szellemi atyjának” tartja, még ha egynémely dologban különbözik is a véleményük. Az ottliki örökség minden (poétikai, bölcséleti, etikai) szinten áthatja a szöveget: „Az én egyik mániám éppen az, ami Mészöly és Ottlik mániája is volt: a valóság nagyon nehezen megragadható volta. Mennyire tudjuk megérinteni a valóságot? Meg tudunk-e egy tenyérnyi helyet világosítani magunknak? Kétségeim vannak. Nagyon szeretném megragadni a valóságot, megérinteni magamat, a világot, az embereket, a barátaimat, a volt barátaimat. Kérdés, hogy meg lehet-e. Azzal, hogy minél közelebb és közelebb akarok kerülni hozzájuk, és mindent fölhasználok, és dátumokhoz ragaszkodom vagy hőmérsékleti adatokhoz, nem biztos, hogy közelebb kerülök bármihez. Kétségbeesett valami ez.” (*Élet és Irodalom*, 2012. július 20.) Ez a kétségbeesett valami, ez a hiábavaló próbálkozás azonban az egyetlen lehetőség a valóság feltárására és megértésére. A barát megértésére, sőt, a saját én, a saját élet megértésére. Vagyis a túlélés egyetlen *modus vivendije*.

A könyvnek dokumentumértéke is van: kirajzolódik benne a hetvenes-nyolcvanas évek magyar értelmiségi kultúrája és életformája, megjelennek a különböző ellenzéki csoportosulások és rendezvények. Többek között a Fölőspéldány nevű csoport rendezvényei, mely összművészeti performanszokkal próbálkozott a Beatrice együttessel közösen. A csoport tevékenységét a könyvben az ügynöki jelentések dokumentálják, vagyis csak ebből a perspektívából kapunk képet róla. Ezekből a dokumentumokból azonban ékesszólóan kiderül, hogyan is kezelte a rendszer a fiatalokat, zenészeket, írókat, képzőművészeket, mit gondolt róluk. Felbukkan a könyvben Iványi Gábor metodista lelkész is, aki szombat esténként *Biblia*-olvasásokat tartott Andor Csaba kis lakásában, ahol egyébként sokan megfordultak. Érdemes idézni az ügynökbarát fiktív visszaemlékezéseit: „Köztünk, amatőrök között, ő az egyetlen profi: kétség sem férhet hozzá, hogy valóban üldözik. Elmondja, hogy a katolikus, református és evangélikus egyházi vezetők között teljes az egyetértés: a kis egyházakat üldözni kell. Ők az áldozati bárányok, ha elhullanak, akkor a nagy egyházaknak, reményeik szerint, sikerül kiengesztelniük a Belügyminisztériumot s így közvetve a szocialista államot...” (145). Tanulságos az egyház s vezetőjének sorsa, rendszereken, kormányokon átívelően.

Melankolikus és egyben kemény is ez a könyv. Az emberi kapcsolatok és az emberi érzelmek különböző variációi, ezek lehetőségei és megvalósulásai vonulnak fel benne. A lehetőségek azonban nem mind tudnak megvalósulni, és nem is mindig jól, sokszor valahogy felemásan vagy egyenesen tragikusan. S ami tönkre tud menni, az sokszor tönkre is megy, pláne az olyan sérülékeny képződmények, mint az emberi viszonylatok. A sérült kapcsolatok, régi szerelmek, megszakadt barátságok alkotják a könyv melankolikus hangját. Ennek inverze az a keménység és ridegség, ami a belügyminisztériumi dokumentumokból árad. Melyek napvilágra kerülése arra készítette a szerzőt, hogy módosítsa, rekonstruálja emlékeit, átértelmezze emberi kapcsolatait, sőt: saját magát is újra számot vessen – vagyis megírja a maga javított kiadását. (*Kalligram*)